

A kifejezés pszichopatológiája

(*La Pologne*, 174.)

A lengyelországi Boroszlóban szokatlan kjállítást láthatott a közönség: tizennégy ideg- és elmegyógyintézet ápoltjainak szobrai és festményeit.

E tárlathoz kapcsolódnak Andrzej Janicki lengyel elmeorvosnak a megjegyzései. Az elmebetegek rajzai, szobrai — írja — régóta foglalkoztatják az elmekörtan művelőit mind diagnosztikai, mind gyógyászati szempontból. Régen azonban az ilyen alkotásokat mint „pszichopatologikus művészetet” tartották számon, mely álláspont korántsem felel meg a valóságnak; leszűkíti a művészet fogalmát, és elszigeteli a beteg lelki életét. Nincsenek szabályok, melyek alapján éles és végérvényes határt vonhatnánk „beteg” és „egészséges” művészet közé. Az elmebeteg alkotásaiban a mű és a valóság megfelelésének torzulásai valóban „beteges” tünetek, melyek pontosabban tehetik a kórképet (különösen azokban az esetekben, amikor a beteggel a szóbeli érintkezés töredékes, felületes vagy éppen lehetetlen), s a betegség előrehaladásának dinamizmusáról is vallanak. Nem kevésbé fontosak azonban e „művek” egészséges vonásai sem, éppen a gyógyászat szempontjából.

A művek tartalma, mely az alkotási folyamat során a beteg lelki szükségleteiből ered, már e folyamat közben vissza is hat a betegre, s ezt a gyógyítás számára hasznosítani lehet: a beteg magatartása helyesbíthető, mozgósítható lesz általa. A képzőművészeti jellegű foglalatosság — tapasztalatok bizonyítják — gyakran elejét veszi a lelki felbomlásnak, sőt újjáépíti a beteg személyiségét, fokozza a kifejezés, a környezettel való kapcsolat igényét, s az esztétikai élmények megszólaltatásával feloldó, nyugtató hatása is van. Az orvostudomány egyre növekvő ez irányú érdeklődését beszédesen bizonyítja a Kifejezés Elmekörtanát Vizsgáló Nemzetközi Társaság létrejötte (székhelye Párizs), melynek több száz tagja van.

A mai kritika egy részétől eltérően, amely a modern próza és dráma kulcsfontosságú műveivel kapcsolatban inkább a „parabola” kifejezés használata mellett dönt, Vera Călin tanulmányában (*Structuri alegorice în literatura contemporană*) annak bebizonyítására vállalkozik, hogy a klasszikus irodalomban a legkülönbözőbb korokban oly szívesen és meghatározott funkcióval használt allegória jelenkori feltámadásának és esztétikai funkcióváltásának vagyunk a tanúi.

A probléma részletes kidolgozását egy később megjelenő könyvében ígéri, ahol a struktúrák sorának elemzése a megfelelő elméleti következtetések levonásával párosul. Itt csak arra szorítkozik, „hogy azonosítsa néhány hagyományos allegorikus struktúrát, amelyek köré egyes mai művek komplex anyaga felépül, és nyomon kövesse azokat a fontos változásokat, amelyeket e struktúrákban korunk látásmódja idéz elő.” E változások oka — mondja Hocke *Manierismus in der literatur* című könyvének egyik megállapítását alkalmazva — egyfelől a politikai, teológiai, filozófiai ellentmondások teremtette feszültség, amely körunkat jellemzi, másfelől bizonyos észlelések és típusokba öltöztetésének gyakorlata, amely különösen elősegíti az allegória feltámadását, de átváltozását is.

A tanulmányban elemzett három motívum, amelyekben az allegória átváltozását vizsgálja, az út és cél, a zárt világ és az öltözet.

Az elsőre (a hős útnak indul, és célja eléréséhez akadályok, próbák sorát kell leküzdenie, Kafka *Kastélyából*, Beckett *Comment c'est* című regényéből és Jorge Luis Borges *A halhatatlan* című elbeszéléséből vesz példát. Hősei mindegyike valamiféle úton jár, és valamiféle cél felé tör. Az ő útjuk azonban nem vezet sehová, s a cél maga is illuzórikus, vagy fantomszerűvé válik. Sőt, Beckett-nél egyenesen az útonjáró válik önmaga akadályává. A korábbi bizonyosság és célratörő optimizmus szertefoszlik, az ember léte és helyzete a világban kétségessé s az allegória lényegileg önmaga ellentétévé válik.

A zárt világ, amely a régi allegóriában a gonoszságnak az eszményi hős által legyőzött vára, máskor a széppel és jóval hivatogott paradicsom, itt szintén más tartalmat kap. A kívülrekesztettség és a berekesztettség egyidejű, egymást

kiegészítő és ugyanazt a társadalmi élményt két vetületben is kifejező érzéssé válnak, s a hős pusztulását (Kafka *Barlang* című elbeszélésében például) épp az okozza, amikor a külső agressziótól való félelmében búvóhelye labirintusába menekül. A bezártság a belső abszurditás mellett az emberi élet értelmét kutató és egy pozitív eszményt etikailag kidolgozó cró is lehet (mint Camus *Pestis*-ben), de az önmagában és önmagáért való értelmetlensége is, ahol ki van zárva a választásnak még a lehetősége is, s az egyetlen kiút — szubjektíve — az önmisztifikáció (Buzzatti: *Tatárpuszta*).

Hasonló eredményre vezet az az elemzés is, amely a leirói kellékből jellemet kifejező öltözetté, majd napjainkra egyenruhává való alakulás folyamatát kíséri végig (Swifttől Buzzattiig és Brechtig). Az öltözet és a jellem összekapcsolását megteremtő swifti allegóriától korunk írója e motívum sajátos felhasználásával odáig jut, hogy megdöbbenő erővel tudja kifejezni az egyén személyiségének korlátozását, majd teljes megbénítását megvalósító modern militarizmust. „Az uniformis pszichológiát teremti” — mondja Brecht, s nála már egy tömegpszichológia érzékeltetésére szolgáló alkalommá válik.

A napjainkban feléledő allegória vég-eredményben a polgári társadalomban élő ember elidegenedésének kifejezője, egy életérzés lényegének feltárására kínálkozó — akárcsak az ókoriaknál: ironikus — alkalom.

Miért agresszív az ember?

(*Impact*, XVIII. 2.)

A békét zavaró tényezőkkel kapcsolatos kutatások középpontjában az ember áll, az egyetlen élőlény, amely háborút visel. Vajon a természetéből fakadnak harcias indulatai? Miért agresszív az ember, és mi az, ami agresszivitását előidézi?

Az UNESCO folyóirata körinterjút készített számos tudóssal. A kérdésekre válaszoltak: Alex Confort, a londoni University College állattani tanszékének professzora, G. M. Carstairs pszichiáter, az edinburgh-i egyetem professzora, Frank Fraser Darling, a washingtoni The Conservation Foundation igazgatója, Kenneth Donald, az edinburgh-i egyetem orvosi tanszékének a doyenje, Philip Noel-Baker Béke Nobel-díjas, Joseph S. Weiner, a londoni egyetem fiziológiai tanszékének professzora, Gaston Bouthoul, a párizsi polemológiai intézet

elnöke, C. H. Waddington, az edinburgh-i egyetem állatgenetikai tanszékének a professzora.

Alex Confort szerint alapvető kérdérről van szó. Az állatok, ha akaratukat rá akarják kényszeríteni társaikra, ezt rendszerint nem erőszakoskodással teszik. A legtöbb esetben csak fenyegető magatartásig jutnak el. Persze előfordulhatnak véres összecsapások is. Lehet, hogy a népesedés gyors irama idézte elő az ember agresszív viselkedését. Am ezen a téren az ember számos olyan sajtósága kérdéssel került szembe, amelyeket még képtelenek vagyunk megérteni. „Tehát ha azt kérdezik tőlem, miért agresszív az ember — mondja Confort —, azt kell válaszolnom: éppen ez az, amit sürgősen ki kell deríteni.”

G. M. Carstairs az állatvilágra vonatkozó tanulmányok alapján keres választ a kérdésre. Carstairs szerint a terület nagy szerepet játszik az állatok életében, a „nézeteltérések” rendezése terén is. Köztudomású, hogy számos madárfajta és emlős elfoglal egy-egy területet, amelyet saját birtokának tekint. Ha ugyanannak a fajtának egy másik képviselője belép erre a birtokra, a tulajdonos harcban száll vele, és rendszerint legyőzi. A pusztá teszi, hogy egy állat a saját területén kívül folyik, s a hajdani áldozat a megszálló szerepét játssza, valószínűleg csatát veszít.

„Az egyazon fajhoz tartozó állatok általában nem öldöklik egymást, kivéve, ha védekezésre szorulnak, vagy ha éppen az éhség kényszerítő hatására teszik — mondja Frank Fraser Darling —, ám sohasem ölik meg egymást a gyilkolás örömeért. Megfigyeltem egy csatát, amelyet két himszarvas vívott. Mindenki ismeri a szarvasok élethalálharcairól szóló romantikus elbeszéléseket. Az egymáshoz csapódó szarvak ijesztő csatogása sohasem marad ki az effajta történetekből. Csakhogy ezek nem felelnek meg a valóságnak. Tulajdonképpen hosszú sor fenyegető mozdulatról van szó. A bak kikeres valami egészen egyszerű tárgyat területe elhatárolására. Egy ágat, egy eltérő színű fűszövet. A két szemben álló fél sokáig sétál a demarkációs vonal mentén, egyik sem lépi túl. Hátrahúzódnak, ismét közelednek, de az igazi csaták, a halálos kimenetelűek, nagyon ritkák. Amikor hosszú évekkel ezelőtt megkezdtem az állatvilág tanulmányozását, figyelmeztettek, hogy kutatásaimból

számúznöm kell minden antropomorfikus szempontot: az ember — mondták — nem állat, s így az állatot nem lehet ugyanolyan szemmel nézni, mint az embert. Az igaz, hogy intellektusuk nem azonos értékű, de tapasztalataim azt mutatták, hogy számos állat emberek módjára viselkedik, s ez fordítva is igaz. Tehát ha az állatokat olyan szemmel tanulmányozzuk, mint saját fajtánkat, jobban megérthetjük önmagunkat.

Az ember az egyetlen állatfajta, amely képes önmagának hazudni. Előfordulhat egy állattal, hogy fenyegető magatartást tanúsít, noha nem szándékszik tettekre vetemedni. De ez a ravaszság korántsem hasonlít az emberi hazugsághoz: az ember ugyanis meggyőzi önmagát arról, hogy valamiféle magasztos erkölcsi eszme érdekében cselekszik. Amilyen mértékben sikerül leásni tudatalatti világunkba, és megérteni, hogy mit miért teszünk, annyit nyerünk alázatban, és sokkal inkább hajlamossá válunk a megváltozásra, mintha tovább hazudnánk önmagunknak és a karzatnak.

Philip Noel-Baker szenvedélyesen vedelmébe veszi a ma emberét: az ember nem ragadozó állat. Sir Julian Huxley-t, a biológust, az UNESCO első igazgatóját idézi: Nincs semmiféle biológiai bizonyíték arra, hogy az ember természeténél fogva agresszív volna.

A Földön élő 350 000 fajta közül az ember foglalta el az első helyet, mégpedig két okból: az ember az egyetlen élőlény, amely hajlamos az altruizmusra, s ez az érzés semmiféle más élőlénynél, emlősnél, hangyánál, hüllőnél nem fedezhető fel. Másrészt az emberre jellemző a közösségi együttműködés igénye, ami lehetővé teszi, hogy társaival vállaltva dolgozzék.

A deportálás egészségügyi következményei

(Résistance unie, XVI. 4.)

Emanuel Edell egy Kölnben megtartott nemzetközi orvos-jogász szimpozion megállapításait ismerteti — arról, hogy milyen következményei vannak a meghurcoltatások során szerzett fizikai és pszichikai sérüléseknek. Sok esetben a gyűjtőtáborokba zárt emberek lelki megbetegedésének valóságos mértékét csak nagyon alapos és hosszas vizsgálat során lehet megállapítani, mert a hajdan meghurcolt áldozat takargatni igyekszik lelki sérüléseit. Nem akar krónikus betegnek, olyan embernek látszani, aki „el-

vetélte“ az életét, és ezért elfojtja depresszív szimptomáit. Am a leglelkisime retesebb vizsgálat során is előfordul, hogy a beteg bizonyos félelemérzet hatására visszautasítván, agresszíven viselkedik. Ennek gyakran az a magyarázata, hogy a beteg tudatában az őt vizsgáló szakértő azonosul egykori kínozójával. A vizsgálatok hosszú időt vesznek igénybe, számos váratlan fordulattal járnak a sokat szenvedett ember számára, s ez gyakran újabb lelki sérülést okoz.

A későn jelentkező pszicho-szomatikus sérülések az egyéniség átváltozásának, a meghurcoltatások során elviselt presszióknak a következményei. Számos pszichiáter szerint ez a következmény gyógyíthatatlan. A lappangási folyamat azonban évekig eltarthat, a beteg közben alkalmazkodik az új életkörülményekhez s így gyakran a szimptomák is eltűnnek. De ez nem jogosítja fel a vizsgálatot végző szakembereket arra, hogy elvessék az ok és okozat összefüggését, a meghurcoltatások és a késői sérülések közötti összefüggést, amint az gyakran előfordul.

A máj megbetegedésével kapcsolatos újabb kutatások szintén arra a következtetésre vezetnek, hogy az ilyen esetekben is hosszú évekig tartó lappangási folyamattal kell számolni.

A nyugatnémet törvényhozás egyik új rendelete talán igazságot szolgáltat végre a hadirokkantoknak és a koncentrációs táborok egykori foglyainak. A rendelet elismeri, hogy az érelmeszesedés és ennek komplikációi, a szívinfarktus, valamint a végtagok véredényeinek megbetegedései szintén a koncentrációs táborokban elszennvedett hosszantartó megterhelések következményei lehetnek, amennyiben ennek valószínűségét orvosi szempontból bizonyítani lehet.

Hollandiában egy új törvény előnyösebb feltételeket biztosít az ellenállási mozgalomban részt vett betegek rokkantsági fokának megállapítására.

Franciaországban orvosi bizottságok létesítettek a deportáltak sajátos megbetegedéseinek a vizsgálatára. A bizottság tagjai maguk is hajdani deportáltak, s így jól ismerik a haláltáborokban uralkodott viszonyokat. Munkájuk eredményeként leírták a deportálás következményeiből származó rokkantság minden válfajának súlyossági fokait és következményeit.

Norvégiában évekig tartó tanulmányok és kutatások hatására feladták azt a módszert, amely megkövetelte a nyugdíjazás előtt álló betegről, hogy abszolút bizonyítékot szolgáltatasson a hajdani megpróbáltatások és a később jelentke-

zett következmények összefüggéséről. A betegek érdekeit védő szervezetek igyekeznek elfogadtatni azt az elvet, amely szerint kétséges esetben a hatóságoknak kelljen bizonyítaniuk, hogy a meghurcoltatások és a betegség között nincs összefüggés. 1945 óta az orvosok, jogászok és tisztviselők új nemzedéke nőtt fel. Az olyan fogalmak, mint: *koncentrációs tábor, deportálás*, már nem jelenthetnek számukra konkrétan elképzelhető valóságot. Nem ismerik igazában a közhasználatban forgó terminológia szörnyű jelentését. Ezért a tudományos közlések és tanácskozások mellett feltétlenül szükséges a fiatalabb szakemberek rendszeres történelmi oktatása is.

Német építkezési problémák

(*Der Spiegel*, 1969. 6.)

„Ha egy ház összedől, és agyonüti a lakóit, az építőmesternek életével kell fizetnie hibájáért” — így hangzik Hamurabi babiloni császár egyik törvénye, amelyet i. e. 1800 esztendővel véstek a nevezetes oszlopra. Ám „az embert agyon lehet ütni egy lakással akkor is, ha az építmény nem omlik be” — állapítja meg az NSZK-beli lakásépítkezést bíráló cikk.

Az ötvenes években a lakásépítkezés a legjövődélmezőbb vállalkozások közé tartozott: a sürgető szükséglet szabad pályát biztosított a telek- és építkezési spekulációnak. Építkezési vállalkozók, ügynökök és uzorások mérhetetlen vagyonra tettek szert az utóbbi húsz esztendőben. Az üzlet kétszázhatvan milliárd márkát forgalmazott, s eredményeként javarészt egyhangú, szürke, barátságatlan háztömbök halmazából kialakított városrészek épültek fel. Mégpedig egy akkoriban divatosná vált városrendészeti elv szerint az új városrészeknek kizárólag lakótelepként kell szolgálniuk, távol a munkahely és szórakozást nyújtó létesítmények zajától, hogy a pihenés csendes, idegnyugtató, zárt zónái lehessenek.

Most azonban a nyugatnémet szociológusok és lélekbúvárok meghúzták a vészharangot: az igazi város sokoldalú, mozgalmal, ösztönző hatású tevékenységétől, élménygazdagító, eseménydús életétől megfosztva a szürke tömbházakból épült „lakófalvak” a szociális, fizikai és lelki bajok gócaivá váltak. Berlini orvosok mondják: „Fiatalemberek állandó rosszkedvre, ingerültségre, belső nyugtalanságra, szédülésre panaszkodnak. Az ok:

elszigeteltség, gyökértelenség, megnövekedett ingerlékenység.”

A minden tevékenységtől távoli városrészben nem alakulnak ki a lakók között igazi emberi kapcsolatok, s noha egy-egy háztömbben több száz ember él, az elzárkózás általános tendencia. (A nyugatberlini Gropius-negyed egyik újonnan átadott tömbházában az első emeleti lakás fürdőszobájában három hétig feküdt egy hulla.) Építészek és társadalomkutatók egybehangzó véleménye: visszatérni a városi tevékenység minden formáját tartalmazó negyedek építéséhez! Az új jelszó: *lakni, dolgozni, szórakozni egyazon környezetben!*

A lakásépítés irányításában nagy szerepet játszottak a politikai célok is. Két évtizedes működése során a kereszténydemokrata kormányzat kitarító propagandát fejtett ki családi házak építése végett, amit egyedül ideális megoldásnak tüntetett fel. A családiház-építkezés legfőbb ideológusa maga Adenauer volt, aki ismételten kijelentette, hogy „a nagyváros megfosztja az embert egyéniségétől”, és sürgetően fontosnak tartotta „a család és a természet kötelékének a megteremtését, a kert és az anyaföld ápolását”.

Politikai célját tekintve ez a felfogás nem új. A múlt század második felében Alfred Krupp így magyarázta a Krupp-munkások számára építendő családi házak tervezetének politikai indítékát: „Ha évek múlva egy általános felkelés törne ki az országban, a s munkások felládnának a munkaadók ellen, lehet, hogy mi lennénk az egyetlenek, akik elkerülnek a veszélyt, ha még idejében megvalósítjuk tervünket.” A cél az volt, hogy a munkás a tulajdonos gondolkodásmódját vegye át, s így elhatárolja magát a „nincstelen proletárok” forradalmi akcióitól. A kereszténydemokraták szintén a kispolgári tulajdonérzet táplálásával igyekeztek „immunissá” tenni a munkásokat.

A várostól, a munkahelytől távol fekvő családi ház nem jelent megoldást a munkás és a kistisztviselő családok számára. A rendkívül magas telekárak miatt „a természettel való közvetlen kapcsolat” a legjobb esetben is csak jelképes, néhány négyzetméteres kert birtoklására szorítkozik. Ami pedig a tulajdonosi öntudatot illeti, arról kifejező számadatok beszélnek. Ha egy 100 000 márkát érő családi ház megvásárlásához a tulajdonosjelölt rendelkezik az összeg egyharmadával, a többi kölcsönöznie kell, és harminc év alatt, amíg a kölcsönt visszafizeti, újabb 75 000 marka kamatot kell fizetnie. A nagyvárosokban a havi

átlagkereset kb. 900 márka. Így aztán a Hamburgtól nyugatra épült családiház-településen például 83 tulajdonos közül 70 még mindig havi 500—600 márka részletet és kamatot fizet. Egy részük csupán a kamatok összegét képes felhajtani, de nem tudja törleszteni adósságát.

Gondolatok a társadalmi rendszerekről

(Híd, 1968. 12.)

Alkalmas-e a történelmi tények csoportosítására a társadalmi rendszerek hagyományos felosztása (ösközösség, rabszolgatartó rendszer, feudalizmus, kapitalizmus, szocializmus)? Erre a kérdésre ad választ Bálint István tanulmánya.

A szerző a szakirodalomra hivatkozva meggyőzően mutatja ki, hogy a séma abszolutizálása, a társadalmi rendszerek egymásra következtetésének gazdasági okait föltáró marxista tételek merev értelmezése valamiféle gazdasági fatalizmushoz, a fejlődés misztifikálásához, az ember történelemformáló képességének kétségbevonásához vezetett, s ilyenformán elmentmondásba került magának a marxizmusnak a szellemével. Az a jobbára csak éreztetett és alkalmazott, mintsem nyíltan vallott felfogás, mely szerint az első kőbaltában már benne volt a kommunizmus, s a haladás a kőbaltától a kommunizmusig csakis egyetlen úton lehetséges — több szempontból is tarthatatlan. Először is egész sor történelmi tény nem fér bele az ösközösség, rabszolgatartó rendszer, feudalizmus, kapitalizmus, szocializmus sémába, sőt még olyan értelmezésébe sem, amely megengedhetők tartja egy-egy fok átugrását. Elegendő utalunk az ázsiai termelési módra, amelynek Marx megkülönböztetett figyelmet szentelt, vagy arra a jelenségre, hogy Amerikában, Afrikában, Ázsiában a feudalizmus nem egyszer megelőzte a rabszolgaságot, az Egyesült Államokban pedig a rabszolgaság a kapitalizmus kezdeti felhalmozódásának függvényeként jelentkezett.

Másrészt (és ez lényegesebb a sor kiegészítésének, illetve a sorrend módosításának szükségénél) a gazdasági törvényeket fatalisztikusan állítani be, a fejlődést elszakítani az embertől tulajdonképpen visszaesés a mechanisztikus materializmus társadalomszemléletének szintjére. A fejlődés fogalmának egyszerűen értelme sincs az ember értékéül, mérlegelő tevékenységén, végső fokon az emberi szubjektivitáson kívül. Ebből következik, hogy a fejlődésnek nincs köte-

lező, előre meghatározott, egyedül lehetséges iránya, és nincs benne automatizmus. Elképzelhetetlen döntés, választás az ember tudatos állásfoglalása nélkül. Európában az osztálytársadalom áruteremelő típusának választásából adódott a megtett út. „A társadalom azonban már a kezdet kezdetén választhatott volna más utat is — mondjuk az inka állam útját vagy valami mást —, és később is, minden lépésnél egyforma eséllyel lehetett több megoldás között választani, sőt, a továbbfejlődés csak úgy vált lehetségessé, hogy a társadalom a rabszolgaság után vissza tudott kanyarodni egy régebbi kiindulópontra — persze nem abszolút értelemben, hisz ilyen visszakanyarodás nem lehetséges, hanem abban az értelemben, hogy a fejlődésnek »alacsonyabb« fokán álló népek más utat választottak —, hogy onnan más irányban induljon el“ — írja Bálint István.

Tbc és irodalom

(The New York Review of Books, XII.2.)

George Orwell, a nálunk még kevésbé ismert angol író életéről és művéről értekezve Mary McCarty, a mai amerikai irodalom jelentékeny alakja, a következő érdekes észrevételeket teszi: azt a kórt, mely idő előtt végzett Orwell-lel, a közfelfogás az ipari szegénység betegségének tekinti. Mégsem véletlen, hogy a huszadik század legnagyobb írói közül D. H. Lawrence, Kafka, Camus, Ignazio Silone, Simone Weil, de még Thomas Mann és Katherine Mansfield is enyhébb vagy súlyosabb fokon tuberkulózisban szenvedett, jöllehet egyikük-másikuk korántsem nyomorgott.

Akárcsak a XIX. században a szifilisz, századunk írói között a tuberkulózis számát a kiválasztottság jelének. Nyugaton a szegénység olyan „bélyeg“, mint egykor a ferencrendi szerzetesek stigmái, bensejét jelez a nélkülözéssel és a halállal. A felsorolt írók mindegyike, beleértve Orwellt is (aki Észak-Skócia bányásznépétől a spanyol köztársasági harcosokig a kitaszítottak és lázadók közösségét kereste), valamilyen módon kirekesztette magát a normálisok, egészségesek, elégedettek társadalmából.

Mary McCarty jellemzőnek tartja, hogy egyetlen valóban kiemelkedő amerikai író sem volt tébécés, viszont — korunk egyetlen amerikai írója sem szólalt meg az ihletettségnek azon a „hangján, amely Camus, Orwell, Lawrence, Simone Weil, Silone, Kafka hangja“.